

Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814

Av Thomas Hoel og Ernst Håkon Jahr

1814-1917 – det nasjonale prosjektet

Som følge av Napoleons nederlag blei Norge, etter 400 år i union med Danmark, i 1814 et fritt land med eget Storting og egen regjering, i personalunion med Sverige. Unionen med Sverige betydde at Norge og Sverige hadde felles konge, i tillegg var utenriks- og forsvarspolitikken felles. Utenom dette styrte Norge alt sjøl.

Frigjøringa fra Danmark falt omtrent sammen med begynnelsen av den kulturepoken vi kaller nasjonalromantikken. Sentralt i nasjonalromantikken var tanken om at hvert enkelt folkeslag skulle dyrke sin egenart og kultur. En viktig del av både egenart og kultur er språket. Etter 400 år i union med Danmark var det offisielle skriftspråket i Norge dansk. Mange, blant andre Henrik Wergeland, tok tidlig til orde for at landet nå isteden måtte få et norsk skriftspråk. Fra 1835 og utover i hundreåret var det særlig to personer som arbeida for dette målet: Ivar Aasen og Knud Knudsen.

Ivar Aasen (1813-1896) blei født på Sunnmøre og var en sjøllært språkviter. Han hadde lært seg norrønt, engelsk, fransk og latin, og satte seg fra midten av 1830-tallet fore å utvikle et norsk skriftspråk bygd på norsk talemål. I åra 1843-1847 reiste han rundt i Norge og undersøkte grammatikk og ordforråd i norske dialekter. Notatene fra reisene resulterte i to bøker: *Det norske Folkesprogs Grammatik* i 1848 og *Ordbog over det norske Folkesprog* i 1850. Etter at disse bøkene var publisert, gikk Aasen i gang med å utarbeide et forslag til et norsk skriftspråk. Det la han fram i ei bok i 1853. Han kalte det *landsmål*, det vil si det språket som skulle brukes i hele landet. Seinere ville noen ha det til at landsmål betydde språket på landet. Da blei landsmål skifta ut med *nynorsk*.

Knud Knudsen (1812-1895) var født i Holt nær Tvedestrand. Knudsen studerte filologi og avla eksamen som lektor i 1840. Deretter arbeida han resten av livet i skolen. I likhet med Aasen reiste han mye rundt i Norge. Gjennom arbeidet i skolen blei det klart for han hvilke utfordringer elevene møtte når det skriftspråket (dansk) som blei brukt i læremidler og skolearbeid, samsvarte så dårlig med elevenes talemål. Knudsen mente at løsninga på dette var å gjennomføre en serie av gradvise fornorskinger av dansken og på den måten nå fram til et dansk-norsk skriftspråk. Mens Aasen brukte dialektene til folk som grunnlag for sitt forslag (landsmålet), ville Knudsen heller bruke talemålet til overklassen, som han kalte den dannede dagligtale. Knudsens forslag blei til det som først fikk navnet *riksmål*, seinere *bokmål*.

I 1885 vedtok Stortinget å jamstille landsmål som offisielt skriftspråk i Norge. Fra da av hadde Norge to skriftspråk, vi kaller dem to målformer (ikke "målføre", målføre betyr dialekt). Alle mente nok at en slik to-skriftspråkssituasjon skulle være midlertidig. Et lite land som Norge kunne ikke flutte seg med to så like skriftspråk. I en artikkel tok Knudsen opp tanken om at de to språkforslaga (Aasens og Knudsens) nærmer seg målet om ett skriftspråk fra hver si side og etter hvert vil møtes i ett resultat. Han sammenlikna det med at det blir lagd en tunnel fra to sider, som til slutt møtes på midten. Fram mot 1900 er også flere andre inne på den samme tankegangen, at Aasens og Knudsens arbeid til sist vil munne ut i ett norsk skriftspråk. Noen begynner å bruke navnet *samnorsk* for dette framtidige skriftspråket.

Aasen og Knudsen hadde mange støttespillere. Blant dem som støtta Aasens alternativ, finner vi Aasmund Olavsson Vinje og Arne Garborg. Blant Knudsens tilhengere finner vi Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Både Aasen og Knudsen fikk støtte av ei rekke forfattere og diktere.

Personalunionen med Sverige blei oppløst i 1905 etter flere år med politisk dragkamp. I 1907 tok dansk-norsk/riksmål det første steget over fra dansk til norsk språkgrunn. Knudsens ide om å legge den dannede dagligtale til grunn, slo igjennom da. Et tiår seinere blei arbeidet fram mot et norsk skriftspråk intensivert. Fra 1915 hadde samnorsktanken et klart flertall i Stortinget. Derfor betydde språkreforma i 1917 at det første skrittet mot et samnorsk skriftspråk blei tatt. Men samtidig var 1917-reforma fullføringa av det som blei påbegynt i 1907: Etter 1917 kunne de som brukte den dannede dagligtale, nå gjerne kalt talt riksmål, skrive ned talemålet sitt så å si helt fullstendig. Ingen andre har hatt en slik fordel noen gang, og derfor har Riksmålsforbundet alltid seinere ønska å holde fast ved 1917-rettskrivinga. Med reforma i 1917 kan vi si at den nasjonale perioden i språkutviklinga etter 1814 var over. I perioden 1814 til 1917 var oppgava å skaffe landet et nasjonalt, et norsk skriftspråk. Med 1917-reforma hadde vi nå to slike skriftspråk. Begge gjorde krav på å være norske. Fra nå av blei det språksosiale spørsmålet det viktigste for utviklinga. Og Stortinget ønska at utviklinga skulle gå i ei samnorsk retning.

1917-1966 – den språksosiale perioden

Reformene i riksmål/bokmål i 1907, 1917 og 1938 var derfor styrt av flere omsyn. Det viktigste i 1907 var at skrivemåte og ordbøying skulle bringes nærmere opp til norsk uttale (harde konsonanter – p, t, k istedenfor dansk b, d, g – doble konsonanter istedenfor danske enkle, norsk bøying av verb og substantiv). I 1917 kom den tanken særlig fram at de to målformene skulle nærmes til hverandre, slik at de en gang i framtida kunne gå sammen i éi målform. Målsettinga for tilnærminga, det som skulle bli resultatet til slutt, blei av mange nå kalt *samnorsk*. Samnorsken skulle nås ved at ord og former som var vanlige i norsk talemål, blei innført som nye varianter i bokmål, og utbredte østnorske, trønderske og nordnorske dialektformer blei valgfrie i nynorsk. De valgfrie variantene skulle være samformer, det vil si ordformer som kunne brukes i begge målformene. Slik skulle bokmål bli mer demokratisk, og nynorsk mer landsdekkende. Bokmål blei utvida sosialt, nynorsken geografisk i 1938. Til slutt, slik var planen, skulle vi få ett fellesnorsk skriftspråk, bygd på talemålet til folk i bygd og by. Dét var samnorskplanen.

Høydepunktet for denne tankegangen nådde en i 1938-rettskrivinga. Tallet på samformer som blei foreslått, var stort i begge målformene. Ved å bruke samformene var det mulig å skrive tekster på nynorsk og bokmål som var mer like hverandre enn det som hadde vært mulig før. Den bokmålsvarianten en fikk når en brukte mange samformer, blei etter hvert kalt *radikalt bokmål*. Ordet *radikal* henspiller både på at samformene var nye og på at de var bygd på talemålsformer som ikke hadde tradisjon i bokmål. En prinsipiell nyhet i 1938 var at noen former i talt riksmål nå ikke lenger var tillatt i offisielt bokmål. Dette var et helt unikt språksosialt tiltak, ingen andre steder hadde ord og former i overklassens talespråk blitt definert som ulovlig i offisielt skriftspråk. Det var dette som var grunnlaget for den harde språkstriden i 1950-åra.

Dessverre rakk en ikke å iverksette 1938-rettskrivinga i særlig grad før krigen kom i april 1940, og nordmenn fikk annet å tenke på, også på det språklige området. Men tyskernes mann i Norge under krigen, Vidkun Quisling, var en sterk motstander av innholdet i 1938-reforma. Han mente den gikk altfor langt i tilnærminga mellom målformene. I 1941 lanserte han derfor ei rettskriving som fjerna mange av samformene og markerte et vesentlig skritt tilbake. Men Quislings

rettskriving var det få som ville bruke, og straks krigen var slutt, gikk en tilbake til arbeidet med å innføre 1938-rettskrivinga.

Etter fem lange krigsår stod Norge foran en periode med gjenoppbygging av landet. Fellesløsninger hadde stor støtte. I ei meningsmåling rett etter krigen støtta en overveldende majoritet arbeidet med å nå fram til et fellesnorsk, samnorsk, skriftspråk. Men etter noen få år møtte tanken om videre tilnærming mellom målformene også motstand. Språkkonservative både på nynorsk- og bokmålsida stilte seg negative til hele 1938-rettskrivinga. Sterkest var motstanden på bokmålsida. Motstanden mot statens samnorskpolitikk gikk mest på at riksmålsformer var blitt tatt ut av bokmål i 1938. Isteden kom det inn ord og former fra folkemålet. Disse formene kalte Riksmålsforbundet for slurvete vulgærformer. Motstanden blei leda av Riksmålsforbundet.

Riksmålsforbundet blei stifta i 1907 som en reaksjon på at Stortinget da vedtok at begge målformer skulle læres i den videregående skolen (gymnaset). *Riksmål* var inntil 1929 navnet på den målforma som vi i dag kaller bokmål. Etter 1929 har *riksmål* gått over til å bety en privat konservativ og ikke-offisiell variant av bokmål, det vil si en bokmålsvariant som mangler de tilnærmingformene vi finner i radikalt bokmål.

Motstanden mot 1938-rettskrivinga for bokmål nådde sitt høydepunkt i første halvdel av 1950-tallet. Riksmålsforbundet begynte da å bruke ordet "samnorsk" som navn på radikalt bokmål. Dette var naturligvis feil, for *samnorsk* var målsettinga om et framtidig fellesnorsk skriftspråk. Det radikale bokmålet var bare ett av flere skritt på vegen fram mot et framtidig samnorsk. Riksmålsforbundet agiterte mot både det radikale bokmålet og hele tilnærmingspolitikken, og de slo de to «hatobjektene» sammen i det ene ordet *samnorsk*. I 1951 stifta Riksmålsforbundet "Foreldreaksjonen mot samnorsk", som oppfordra foreldre til å «rette» lærebøker med offisielle, korrekte bokmålsformer og isteden sette inn ikke-offisielle private konservative former. De samla også inn underskrifter mot samnorsk, og i enkelte av de store byene var det bokbål og demonstrasjoner i gatene. At riksmålsfolk kunne bruke bokbål som språkpolitisk virkemiddel så kort tid etter krigen, da nazistene brente bøker de ikke likte, viser hvor oppheta situasjonen var. I 1952 utgav Riksmålsforbundet *Riksmålsordlisten*, som oppsummerte deres syn på norsk rettskriving. Lista samsvarte i hovedsak med de konservative ordformene i 1917-rettskrivinga (f. eks. *efter, sprog, nu, mave, sne, syd, frem*). Denne rettskrivinga blei fulgt lenge av mange konservative aviser.

Riksmålsforbundet var gjennom personer og politisk standpunkt nært knytta til partiet Høyre, og motsatte seg at staten skulle være ansvarlig for normeringa av norsk skriftspråk gjennom rettskrivingsreformer. For det regjerende Arbeiderpartiet blei språkstriden etter hvert oppfatta som et problem. Delvis for å dempe protestene, og delvis for å gjøre språkspørsmålet mer uavhengig av politikerne, blei Norsk språknemnd oppretta i 1952. Språkspørsmålet blei slik flytta ut fra departementa og over i et upolitisk organ. Tidligere rettskrivingsreformer var blitt forberedt av midlertidige komiteer oppnevnt for hver enkelt reform. Nå skulle en isteden ha et permanent organ til å stelle med språkspørsmål. Norsk språknemnd var forløperen for det som i dag heter Språkrådet. Fortsatt tilnærming mellom nynorsk og bokmål på norsk folkemåls grunn var med i formålsparagrafen til Norsk språknemnd. Det var riksmålsfolk og konservative målfolk helt imot.

Som et svar på Riksmålsforbundets harde kamp mot det radikale bokmålet og samnorsktanken blei Landslaget for språklig samling (LSS) stifta i 1959. Landslagets formål var å støtte tilnærminga mellom nynorsk og bokmål og fremme ei utvikling mot et framtidig fellesnorsk skriftspråk. I 2019, 60 år seinere, arbeider LSS fortsatt etter denne målsettinga.

I 1959 la Norsk språknemnd fram et forslag til læreboknormaler for nynorsk og bokmål. En læreboknormal er ei egen rettskrivingsnorm for skolearbeid og for språket i lærebøker. Ønsket om læreboknormaler skriver seg fra valgfriheten i rettskrivingene og behovet for et mer enhetlig språk i lærebøkene. Vanligvis består en læreboknormal av et mindre utvalg av variantene i den utvida rettskrivinga. Slik var det også i læreboknormalene av 1959. De inneholdt færre mulige former enn 1938-rettskrivingene, og hadde i noen grad redusert antallet radikale former. De innførte også noen få nye. Læreboknormalene blei likevel oppfatta som et skritt tilbake i forhold til 1938-rettskrivingene, men ingen av partene i språkstriden var fornøyde. De språkkonservative på både nynorsk- og bokmålsida mente at reverseringa fra 1938-rettskrivingene var for lita, mens de som ville vidare i samnorskarbeidet, naturlig nok mislikte ethvert tilbaketog.

For det regjerende Arbeiderpartiet var den vedvarende språkstriden en kilde til bekymring. I 1964 fikk de derfor oppnevnt en komite som skulle drøfte språksituasjonen og komme med forslag til mer varige løsninger. Komiteen blei kalt Vogt-komiteen etter navnet på lederen av komiteen, språkforskeren Hans Vogt. Komiteen blei også kalt «språkfredskomiteen». Den leverte et forslag til løsning i 1966, og uttalte at det hadde vært uheldig at riksmålsformer «som var levende i skrift og tale» var blitt stengt ute fra offisielt bokmål. Med innstillinga fra Vogt-komiteen 1966 avsluttes den perioden som kalles den "språksosiale", den perioden da utviklinga i hovedsak blei begrunna med språksosiale argument.

1966-2002 – tilbaketog og politisk aksept av en tilstand med to skriftnormaler

Vogt-komiteen foreslo også at Norsk språknemnd skulle avløses av et Norsk språkråd. Det skjedde i 1972. Mens tilnærming mellom nynorsk og bokmål på norsk folkemåls grunn hadde vært med i formålsparagrafen til Norsk språknemnd, fikk Norsk språkråd en langt mer avdempa og forsiktig formålsparagraf, nemlig å støtte opp om utviklingstendenser som "på lengre sikt" kan føre målformene sammen.

I 1981 la Norsk språkråd fram et forslag til ny rettskriving for bokmål. Fra et tilnærmingperspektiv var denne reforma et veldig tilbaketog. Riktignok blei bare få radikale former foreslått fjerna, men ei lang rekke konservative former, som ikke hadde vært tillatt i bokmål sia 1938, blei tatt inn igjen som valgfrie former.

I 2005 blei Norsk språkråd omdanna til Språkrådet, slik vi kjenner det i dag. Allerede i 2002 hadde Stortinget fjerna alt om tilnærming mellom målformene fra formålsparagrafen til Norsk språkråd, og slik blei det også i formålsparagrafen til det nye Språkrådet. Det betyr at i 2002 avslutta Stortinget det målretta arbeidet som hadde pågått sia 1915 for å skaffe landet bare ett skriftspråk. Stortinget godtok situasjonen med to målformer, og at de skal føres vidare hver for seg. Hovedoppgava til det nye rådet er i stedet mer generelt å verne om norsk skriftspråk og gi råd til myndighetene og allmennheten om språkbruk.

Etter 2002, hver målform normeres for seg

I bokmålsreforma i 2005 blei ei rekke radikale former fjerna fra bokmålsnormalen med den begrunnelsen at de var «lite brukte». Men det blei ikke tatt hensyn til at en viktig grunn til at disse

formene blei ansett som «lite brukte», var at aviser og forlag hadde lagt ned forbud mot dem, og strøyk dem systematisk fra manuskripter.

I nynorskreforma i 2012 blei nynorsknormalen snevra inn i forhold til tidligere. Ganske mange samformer gikk ut. Særlig gikk dette ut over former fra dialektene på Østlandet, i Trøndelag og Nord-Norge.

Etter de siste to rettskrivingsreformene og opprettinga av Språkrådet er det politisk vedtatt at Norge i overskuelig framtid skal ha to former for norsk skriftspråk, bokmål og nynorsk. Som vi kommer tilbake til lenger ned, er nok mye av bakgrunnen for denne beslutninga at ingen ser noen annen veg ut av situasjonen. Ei egen lov, Lov om målbruk i offentleg teneste (også kalt *mållova*), regulerer mye av bruken av målformene. Etter mållova kan hver enkelt innbygger i Norge, hver kommune og hvert fylke velge hvilken målform offentlige organer skal bruke når de skriver til dem. Som innbygger kan du altså velge hvilken målform du vil ha f. eks. skattekort og skattemeldinga i. Som elev eller student kan du også velge målform for de aller fleste lærebøker, og ikke minst kan du velge hvilken målform du skal få eksamensoppgaver på.

Fordelinga mellom nynorsk og bokmål rundt i landet følger et typisk mønster: Nynorsk brukes i mindre kommuner på Vestlandet og i de sørlige fjellbygdene på Østlandet, mens kommunene ellers har valgt å bruke bokmål eller å være nøytrale. Men nynorsken er under press og må langsomt vike plassen for et bokmål som er relativt konservativt. Og det er mye som tyder på at sammenslåinga av kommuner og fylker til større enheter i januar 2020 vil akselerere denne tendensen, ettersom nynorsk administrasjonsspråk oftest velges av relativt små kommuner. Dette er ei utvikling som Landslaget for språklig samling (LSS) misliker. Når nynorsk byttes ut med et konservativt bokmål, er faren stor for at kulturelle og språklige verdier knytta til nynorsk forsvinner. LSS ser isteden for seg innføringa av et nytt fellesnorsk skriftspråk, som kan ta opp i seg ordtilfang, uttrykksmåter og annen språklig betinga kultur fra begge målformene.

Nåtid og framtid

Etter mer enn 150 år med språkstrid om landsmål, riksmål, samnorsk, bokmål og nynorsk står vi fortsatt igjen med to offisielle normer for skriftlig norsk: bokmål og nynorsk (og husk at det ikke heter "norsk og nynorsk", det heter "bokmål og nynorsk"). De to målformene har store likhetstrekk, men brukes likevel ikke om hverandre. Ingen av dem passer heller som skriftnormal for det norskspråklige området som helhet. Landslaget for språklig samling mener at dette er en uholdbar situasjon for norsk skriftspråk. For de yngre språkbrukerne framstår språkstriden fra forrige hundreår som et tilbakelagt og uaktuelt stadium, som i stigende grad oppleves som irrelevant, unødvendig og lite produktiv. Mange spør seg om det ikke nå er på tide at vi ser oss om etter ei bedre løsning.

Og ei bedre løsning er nærliggende. Norsk språk har endra seg mye etter stridighetene på 1950-tallet. Utviklinga har gått særlig raskt etter at e-post, meldingstjenester og sosiale medier de siste 20 åra har gjort det både mulig og nødvendig å uttrykke seg skriftlig i større grad enn før. Folk skriver mer enn noen gang tidligere, og det som skrives, spres til flere enn tidligere. Alt dette gjør noe med måten folk skriver på. I sosiale medier er det tydelig at mange opplever de offisielle skriftspråksnormene som lite absolutte. Utviklinga av norsk talemål har også ei rolle her. Radio, TV og økte reisemuligheter har gjort talemålet i Norge mer enhetlig enn tidligere, og talemålsnære ordformer og formuleringer vinner fram i skrift. Mange ser et grunnlag for at et fellesnorsk

skriftspråk kan vokse fram på dette grunnlaget, et skriftspråk bygd på de mest utbredte formene i norsk talemål og med stor variasjon. I LSS kaller vi dette *framtidnorsk*. Det vil være virkeliggjøringa av den mer enn 150 år gamle visjonen om et fellesnorsk skriftspråk.

Vegen fram til ei rettskrivingsreform går gjerne gjennom minst 5 trinn:

1. Det er enighet om at den nåværende situasjonen ikke er optimal
2. Forskjellige løsninger diskuteres, og flertallet samler seg om ei bedre løsning
3. Det arbeides for å skape aksept for å velge denne løsninga
4. Et kompetent organ (f. eks. Språkrådet, en komite eller ei gruppe) får ansvaret for å utarbeide et forslag til realisering av den påtenkte løsninga
5. Løsningsforslaget diskuteres og kan eventuelt vedtas av myndighetene

For framtidnorsk er trinn 1 allerede nådd: Det er stor enighet om at det er ressurskrevende og lite givende å opprettholde to ganske like skriftnormaler i et land på Norges størrelse. Mange ønsker derfor å finne fram til ei bedre løsning.

For trinn 2 kan det tenkes tre alternativer: a) Nynorsk blir eneste målform i Norge, b) Bokmål blir eneste målform i Norge, eller c) En erstatter nynorsk og bokmål med et nytt fellesnorsk skriftspråk. Alternativene (a) og (b) er umulige. Skal en ha ei ny løsning, må det derfor bli (c). Så enkelt er det, og det er kanskje også bakgrunnen for at politikerne vegrer seg for å gjøre noe med språksituasjonen.

Landslaget for språklig samling arbeider nå på trinn 3 i lista: Å skape aksept for ei løsning med ett fellesnorsk skriftspråk bygd på de mest utbredte formene i norsk talemål og med høve til stor variasjon i ordvalg og uttrykksmåte.

Litteraturliste

Norsk språkhistorie etter 1814 er et spennende tema. Til hjelp for dem som ønsker å lese mer om emnet, her er noen bøker til hjelp.

Ottar Grepstad: *Historia om Ivar Aasen*, Det Norske Samlaget, Oslo 2013.

Ernst Håkon Jahr: *Språkplanlegging og språkstrid. Utsyn over norsk språkhistorie etter 1814*. Novus forlag, Oslo 2015.

Egil Børre Johnsen: *Unorsk og norsk. Knud Knudsen. En beretning om bokmålets far*. Bokbyen forlag, 2006.

Arne Torp og Lars S. Vikør: *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 4. utgåve. Gyldendal, Oslo 2014.